

Ne vračati Titu!

Ozadje vetrinske tragedije (1)

Junija smo se spominjali enega najtemnejših obdobj slovenske zgodovine. Domobranci, slovenska narodna vojska, so bili vrnjeni iz Koroške v roke partizanov in skupaj s tisoči beguncev pred komunisti raznih narodnosti pomorjeni na slovenskih tleh.

Ob takih obletnicah navadno mislimo predvsem na to, kaj so ti borci proti komunističnemu terorizmu morali pretrpeti, in na praznino, ki jo je njihova smrt zarezala v družine in v celotno slovensko narodno telo. Manj pa se sprašujemo o razlogih, ki so privedli britansko vojaško oblast v južni Avstriji do tega, da je te ljudi izročila komunistom, to je v smrt.

Posledica Jalte? - V preteklosti so skušali nekateri pripisati to odločitev Jaltski pogodbi med Stalinom, Roosveltom in Churchillom ter neinformiranosti naših vodilnih ljudi glede takratnih sklepov. Vendar so na Jalti sklenili le glede povojne usode sovjetskih državljanov (9), ki bi prišli v ujetništvo zahodnih zaveznikov. Angleži pa so na južnem Avstrijskem vračali begunce ne glede na državljanstvo in celo med Kozaki, katere so vrnili, jih je bilo veliko, ki niso bili sovjetski državljani.

Pred nekako dvajsetimi leti je pričel raziskovati ozadje takratnih britanskih odločitev lord Nikolaj Tolstoj, ki je svoja dognanja napisal v knjigah, od katerih je postala svetovno znana *The Minister and the massacres*. Z njo je avtor posvetil v ozadje omenjenih dogodkov. Trdil je, da je šlo pri vračanju beguncev iz avstrijske Koroške za zaroto, sklenjeno mimo odločitev vrhovnih vojaških in političnih poveljstev zahodnih zaveznikov. Pozneje je nekdanji brigadir Low, tedanji šef štaba 5. korpusa 8. armade na Koroškem in kasnejši lord Adlington zaradi tega Tolstoja tožil. Ker Tolstoj ni mogel podpreti vseh svojih trditev z dokumenti, je bil obsojen na veliko denarno kazen.

Po smrti lorda Adlingtona pa je angleški pisatelj Ian Mitchell odkril večji del dokumentov, ki so v času omenjene tožbe izginili iz arhivov. Na podlagi teh je napisal knjigo *The cost of a reputation*, kjer opisuje ozadje vetrinske tragedije in do neke mere dopolnjuje Tolstojeve izsledke. S tem pa vnovič osvetli pomemben del bližnje slovenske zgodovine. (*Številke v oklepajih se nanašajo na strani omenjene knjige.*)

Zavezniški ukazi in protikuži - Peti korpus britanske 8. armade v Avstriji je po končani drugi svetovni vojni, maja 1945, izročil nad 70.000 Kozakov in Jugoslovancev Stalinu in Titu. Ian Mitchell povzema v omenjeni knjigi te tragične dogodke in pravi v uvodu (V.), da je bilo to v nasprotju z vojnimi zakoni in s tradicijo pa tudi v nasprotju z nameni britanske vlade ter najvišjega zavezniškega vojaškega poveljstva.

Res je tedanji predsednik britanske vlade sir Winston Churchill, ena najmočnejših osebnosti vojnega obdobja, dal že 29. aprila 1945 navodila, naj se protititovske sile, ki se bodo umaknile k zaveznikom, razorožene namestijo v begunska taborišča (32). To navodilo je bilo skladno s sporočilom bri-

tanskega zunanjega ministrstva (Anthony Eden) dne 19. februarja 1945 Macmillanu, da nihče, ki ni sovjetski državljani, ne bo nasilno vrnjen v domovino. Macmillan je bil takrat politični svetovalec maršala Alexandra, poveljnika zavezniških sil v Sredozemlju.

Če je bila Churchillova politika glede sovjetskih državljanov odvisna od dogovorov v Jalti, pa je bila njegova politika do nesovjetskih državljanov nedvomno, da ne smejo biti pod nobenim pogojem vrnjeni Sovjetom. Jaltski dogovori so se omejevali le na državljane Sovjet-



Churchillovo zaupanje v Tita pa je shlapelo že v zimi 1944/45. Ob koncu vojne je gledal nanj kot na osvajalca, kateremu se je treba upreti iz istih razlogov kot Hitlerju. Telegrami med Londonom in Washingtonom v zadnjih dveh tednih maja 1945 jasno kažejo, da sta obe vladi stali trdno na stališču, da se ne vračajo Titu niti kraljevi četniki niti drugi jugoslovanski protikomunisti.

ske zveze, ki bi bili ob koncu vojne pod oblastjo zahodnih zaveznikov, in niso omenjali drugih narodnosti. Churchillovo zaupanje v Tita pa je shlapelo že v zimi 1944/45. Ob koncu vojne je gledal nanj kot na osvajalca, kateremu se je treba upreti iz istih razlogov kot Hitlerju. Telegrami med Londonom in Washingtonom v zadnjih dveh tednih maja 1945 jasno kažejo, da sta obe vladi stali trdno na stališču, da se ne vračajo Titu niti kraljevi četniki niti drugi jugoslovanski protikomunisti. (15)

Podobno stališče je imel glede borcev proti komunistom, ki so se zatekli k njim iz vzhodnih dežel, tudi maršal britanske armade sir Harold Alexander. Pod njegovim poveljstvom je bil takrat med drugimi tudi 15. armadni zbor (general Clark), v katerega je bila vključena znana 8. armada (general McCreey), ki so jo sestavljali poleg britanskega 13. korpusa še 2. ameriški korpus in 2. poljski korpus. Ti so zasedli severovzhodno Italijo do jugoslovanske meje. Jugozahodno Avstrijo s Koroško pa je zasedel 5. korpus iste armade pod poveljstvom generala Keightleyja.

Vračanja protikomunistov bodisi Titu bodisi Sovjetom so se dogodila le na področju 5. britanskega korpusa. Zunaj območja 5. korpusa so se predajale britanski armadi v istem času podobne skupine beguncev, ki niso bili vrnjeni. Od »srbskih dobrovoljcev« na primer, ki jih je bilo nekako 15.000, se jih je umaknilo okrog 4.000 v južno Avstrijo, 11.000 pa na zahod v Italijo. Oboji so bili sprejeti kot begunci, vendar so bili prvi vrnjeni v roke Titu, drugi pa ne, čeprav so se oboji predali enotam britanske 8. armade, in sicer v Italiji 13. korpusu, v Avstriji pa 5. korpusu (13), katerega poveljnik štaba, brigadir Low, je odigral pri tem osrednjo vlogo.

Vprašanje je, zakaj se je to zgodilo, kljub temu da sta bila tako vrhovni zavezniški poveljnik na tem območju kakor ministrski predsednik Winston Churchill nasprotnega mnenja in da je bil maršal Alexander protikomunistom celo naklonjen.

Kako se rešiti partizanov - Maršal Alexander je bil ob koncu prve svetovne vojne leta 1918 visoko odlikovan brigadir Irske garde. Takoj po koncu vojne se je odpravil kot prostovoljec z britansko protikomunistično misijo v Latvijo, kjer je postal poveljnik tamkajšnjih nemško-baltskih protikomunističnih čet (*Landeswehr*). Navezal se je na te ljudi in na deželo. Naučil se je ruščine in spoznal iz lastne izkušnje zapletenost vzhodnoevropske politične migracije, ki se je ponovno pojavila ob koncu druge svetovne vojne leta 1945 v srednji Evropi. Latvijska vlada mu je podelila odlikovanje baltskega častnega križa, v imenu ruske caristične vlade v izgnanstvu pa mu je general Judenič izročil odlikovanje svete Ane z prekrizanimi meči. To odlikovanje je maršal Alexander nosil, ko se je leta 1945 srečal pri večerji s sovjetskim vrhovnim komandantom maršalom Tolbuhinom (18).

S Tolbuhinom je kosil 10. maja tudi general Keightley, ki pa nato ni hotel imeti več osebnih stikov s Sovjeti in je zaupal to nalogo brigadirju Tyrin-Wilsonu. Temu so Sovjeti izročili že naslednji dan listo kakih dvajsetih ljudi, za katere je sovjetska armada zahtevala, naj jih izročijo. Na njej je bilo nekaj starejših generalov nekdanje Bele armade. Takrat je general Keightley to zahtevo ogorčeno odklonil (4).

Eden daljnih povodov, ki so privedli do tragedije, je bilo verjetno pismo poveljnika 5. korpusa generala Charlesa Keightleyja z datumom 10. maja, v katerem prosi poveljstvo 8. armade za dovoljenje, da uporabi silo proti Titovim partizanom, ki so na Koroškem kazali prezir do britanskih okupacijskih oblasti. Zapisal je: »Zdaj je popolnoma jasno, da moram biti v stanju streljati na partizane, ki kategorično prezirajo povelja britanskih poveljnikov.« Ta prošnja mu je bila zavrnjena s pojasnilom, da je politična situacija »zelo delikatna« (25). Od takrat je zaupal nalogo reševanja odnosov z Jugoslovani svojem načelniku štaba brigadirju Lowu. Poveljstvo 5. korpusa je pričelo s tem iskati druge poti, da se reši partizanov na svojem zasedbenem ozemlju.

Kmalu po dnevu zmage (*Victory Day*) je dobil maršal Alexander, kot vrhovni poveljnik zavezniških sil, ki so mejile na Jugoslavijo, od vlade navodilo, naj prepreči, da bi Titova vojska zasedla več ozemlja, kot je bilo to do leta 1939, ker bo spreminjanje meja stvar mirovnih konferenc (24).

Verjetno je zaradi teh razmer 12. maja v severno Italijo priletel Alexandrov politični svetovalec Macmillan. Najprej je imel posvet z generalom McCreeyjem, naslednji dan pa v Celovcu s Keightleyjem. Ta sestanek (13. maja), na katerem je bilo po vsej verjetnosti sklenjeno vračanje Kozakov, je Tolstoj pozneje imenoval »celovška zarota« (25). Od tedaj se je odnos 5. korpusa do protikomunističnih beguncev na njihovem zasedbenem ozemlju spremenil.

Nadaljevanje prihodnjič
MARKO KREMŽAR

»Zvijačno povelje«

Ozadje vetrinske tragedije (2)

Štirinajstega maja je bil Macmillan spet v Neaplju. Isti večer je tam general Robertson, Alexandrov administrativni šef, izdal povelje, kasneje imenovano »Robertsonovo povelje«, ki glede Jugoslovancev pravi: »Vse predane osebe jugoslovanske narodnosti, ki so služile v nemški vojski, naj se razorožijo in predajo jugoslovanskim silam.« Na podlagi tega povelja je kasneje pred sodiščem lord Adlington, nekdanji brigadir Low, vztrajal, da je imel vso avtoriteto, da je lahko vrnil Titu celotno vetrinsko taborišče, vojake in civiliste, može, žene in otroke (26).

Ker povelje govori, naj se omenjene osebe razorožijo, se po vsej verjetnosti ni nanašalo na tiste, ki so že predali orožje precej dni prej, in toliko manj na civiliste. Najverjetneje je, da je bil to odgovor na poročilo, da se bližajo južni meji britanske okupacijske cone oddelki hrvaške vojske, ki je bila neposredno pod nemškim poveljstvom. Znano je bilo, da se je 14. maja 200.000 hrvaških vojakov in neznano, a verjetno še večje število civilistov bližalo Koroški v upanju, da se s predajo Britancem rešijo pred divjanjem Titovih partizanov. Ti Hrvati so bili na meji pri Pliberku zavrženi 15. maja 1945, to je dan po Robertsonovem povelju (26).

»Povelje Diston« - Da ne bi bilo dvoma o namenu vrhovnega poveljstva glede beguncev, je 17. maja maršal Alexander izdal povelje, da naj jugoslovanske begunce in ujetnike iz južne Avstrije premestijo v *District one* (okrajšano *Diston*), to je v severno Italijo. Zaradi tega imena imenujejo ta odlok »Diston order« ali »povelje Diston«. V njem Alexander pojasni, da je na območju Distone že 11.000 Jugoslovancev (srbski prostovoljci), drugih 24.000 pa naj tja premestijo. To število ustreza celoti vseh slovenskih, srbskih in celo hrvaških vojaških in civilnih beguncev v Vetrinju. S tem je bilo Robertsonovo povelje dokončno pojasnjeno (32). Pozneje je general Robertson izdal nalog, naj prepeljejo tja tudi razorožene vojake nemške SS. Te so tja res prepeljali in jih pozneje izpustili (37).

Od 17. maja, ko je bilo izdano »povelje Diston« (*Diston order*), so bila vsa povelja Alexandrovega štaba povsem skladna v tem, da je treba jugoslovanske disidente obvarovati pred Titom (327).

Alexandrovo »povelje Distone« (*Diston order*) poudari, da bo dokončna namestitev teh beguncev odločena na ravni vlade. Da ne bodo vrnjeni Titu, je bilo jasno, ker je dal Churchill že 29. aprila navodila, ki jih je Alexander posredoval svojim poveljnikom v Italiji in Avstriji 2. maja, in sicer, naj bodo protititovske enote razorožene in nastanjene v begunskih taboriščih ter da bo končno o njihovi namestitvi odločala vlada (32).

Kasneje, 23. maja, je bilo iz Alexandrovega štaba 15. armadnemu zboru poslano naslednje naročilo, ki le potrjuje prejšnja navodila: »Noben Jugoslovane, ki je prišel v roke zavezniških vojakov, ne bo vrnjen v Jugoslavijo ali izročen jugoslovanski vojski proti svoji volji. V tem so zapopadeni četniki, ustaši, Hrvatje, Slovenci in razni begunci ter disidenti, vključno ženske in otroci. Vsi omenjeni

Zakaj so Angleži konec maja Titovim partizanom izročili slovenske, srbske, hrvaške in kozaške begunce, zbrane na Vetrinskem polju, čeprav so bili uradni ukazi britanskega in ameriškega poveljstva za ravnanje s temi ljudmi drugačni? Odgovor na to vprašanje vsaj deloma osvetljujejo spoznanja, zbrana v knjigi angleškega pisatelja Iana Mitchella *The Cost of a Reputation*. Za objavo jih je strnil dr. MARKO KREMŽAR, tudi sam vetrinski vrnjenec, o čemer je pisal v knjigi *Leto brez sonca*, izdani pri Založbi Družina. Tokrat objavljamo drugi del njegovega zapisa, ki ga bomo sklenili v naslednji številki.

bodo prepeljani in varovani v primernih taboriščih« (35).

Sklepanje dogovorov s partizani - Poveljstvo 5. korpusa pa je ukrepalo drugače. Že 15. maja, dva dni pred podpisom povelja o vračanju jugoslovanskih protikomunistov Titu, se je brigadir Low sestel s Titovim predstavnikom polkovnikom Hočevarjem z namenom »koordinirati delovanje obeh vojsk«. Hočevar je hotel med drugim, da bi imele Titove enote nadzor nad vsemi taborišči, kjer so bili jugoslovanski begunci, kar je Low zavrnil. Sprejel pa je, kot je zapisal ta dan, da bodo čimprej vrnjeni v Jugoslavijo vsi Hrvatje (30).

V arhivih britanske *Foreign Office* pa je shranjeno povelje 8. armadi, »naj ne sklepa nikakršnih dogovorov z jugoslovanskimi poveljniki«. To povelje je prejel 5. korpus 17. maja. Na sestanku s polkovnikom Ivanovičem, ki je nadaljeval pogovore, začete s Hočevarjem, sta Keightley in Low 19. maja dobila zagotovilo, da se partizani umaknejo iz Koroške. Verjetno je bil ob tej priložnosti tudi govor o vračanju vseh Jugoslovancev (okrog 25.000), ki so bili pod nadzorstvom 5. korpusa. Partizani so se res umaknili iz Koroške do 21. maja. Dva dni pozneje, 23. maja, so pričeli Britanci izročati iz Vetrinja Hrvate, za njimi pa Srbe in Slovence (36). Večina teh je bila pomorjena takoj po izročitvi.

Lowov in Keightleyjev dogovor s polkovnikom Ivanovičem so vsi trije slavili z večerjo, o kateri je Keightley poročal generalu McCreeryu, vendar ni omenil vsebine dogovora. Tako je bil dogovor o vračanju izpeljan, ne da bi bilo to znano poveljstvu 8. armade (33).

Isti večer, ko sta generala Low in Keightley gostila Ivanoviča v

stvo dvomilo le o nadaljnji usodi Hrvatov.

Brigadir Low je ne glede na vse to podpisal dve povelji o vračanju. Prvo, izdano 17. maja, se nanaša na Jugoslovane. Ker vsebuje ta ukaz naročilo, naj se vsem, ki bodo vrnjeni, to prikrije, je pozneje postal znan kot »Deception order«, to je »zvijačno povelje«. Ljudem, ki so jih nameravali vrniti, tega niso povedali. Večina je mislila, da bodo poslani v severno Italijo, kjer je že bila glavna srbskih prostovoljcev (31). Komaj nekaj ur od Lowovega podpisa povelja o vračanju Jugoslovancev (*Deception order*) 17. maja, je, kot rečeno, maršal Alexander ukazal prav nasprotno: vsi četniki in drugi jugoslovanski disidenti naj se preselijo v britanski prvi upravni *distrikt*, »Distone«, v severni Italiji.

Drugo povelje je bilo izdano 21. maja in se nanaša na Kozake. Ker to povelje imenuje vse različne skupine Kozakov, kot da bi bili sovjetski državljani, čeprav je bilo med njimi veliko takih, ki to niso bili, so mu pozneje rekli »Definition order«, kar bi lahko prevedli kot »povelje definicij« (23).

Operacija »Coldstream« - Medtem pa so v zavezniškem vrhovnem poveljstvu že snovali operacijo »Coldstream«, s katero naj bi zavezniki izgnali Titove čete iz Avstrije in Italije s silo.

Kako je prišlo do te zavezniške operacije?

Severno od področja, ki so ga zasedle Alexandrove armade (britanska cona ali AFHQ), je bilo ozemlje pod Eisenhowerjevim vrhovnim poveljstvom (ameriška cona ali SHAEF), ki je obsegalo vso severno Evropo. Britanski 5. korpus je bil na meji med obema področjema. Ker je maršal Alexander ho-

Partizani so se res umaknili iz Koroške do 21. maja. Dva dni pozneje, 23. maja, so pričeli Britanci izročati iz Vetrinja Hrvate, za njimi pa Srbe in Slovence. Večina teh je bila pomorjena takoj po izročitvi.

Celovcu, je misija britanskega skupnega štaba v Washingtonu (*British joint staff Mission*) takole poročala šefom štaba v Londonu glede položaja v južni Avstriji: »Četniki naj se razorožijo in nastanijo v begunskih taboriščih ..., tudi bi bilo napak vračati Hrvate jugoslovanski vladi, dokler se odnosi z njo ne razčistijo. Predlagamo, da se tačas ravna s Hrvati kot z vojnimi ujetniki« (34).

Še 26. maja je britansko zunanje ministrstvo sporočilo svoj pogled šefom štaba na sredozemskem področju, naj bodo četniki razoroženi in internirani, hrvaški vojaki pa vrnjeni Titu, razen če se Američani s tem ne bi strinjali. V tem primeru naj bi ravnali z njimi enako kot s četniki (347). Pojasniti je treba, da so v večini britanskih dokumentov slovenski protikomunisti obravnavani kot četniki. Razvidno je, da je angleško povelj-

tel obvarovati Kozake, ki so bili kot begunci na področju 5. korpusa, pred vračanjem Sovjetom v skladu s sklepi na Jalti, jih je nameraval poslati na sever na področje SHAEF, to je v ameriško cono. Jugoslovanske begunce pa je nameraval, kot že rečeno, zavarovati pred vračanjem Titu tako, da bi jih poslal na jugozahod v Italijo.

Alexander je 15. maja prosil Eisenhowerja, naj premakne mejo svoje okupacijske cone (SHAEF) na jug in prevzame skrb za vojne ujetnike, ki jih je cenil na nekako 500.000 oseb. Nekaj dni pozneje mu je sporočil, da ima tri vrste ujetnikov, in sicer Kozake, četnike in Hrvate, ter da bi bilo v vsakem primeru »vračanje teh v njihove domovine takoj usodno za njihovo zdravje« (45).

Nadaljevanje prihodnjič
MARKO KREMŽAR

Tragična »trgovska operacija«

Ozadje vetrinske tragedije (3)

Po navodilih generalov Alexandra in Eisenhowerja, ki sta bila vrhovna poveljnika zavezniških oboroženih sil v Evropi, je v začetku druge polovice maja 15. armadni zbor pod poveljstvom generala Clarka izdelal načrt »Coldstream«, pri katerem naj bi sodelovala 8. armada s svojimi enotami v zahodni Italiji in južni Avstriji. Po tem načrtu naj bi zavezniki zavrnili jugoslovanske enote, ki so prekoračile nekdanjo mejo v Avstriji in Italiji.

Prepeljati ujetnike - Načrt »Coldstream« se je dotikal Koroške v treh pogledih: 1) pet ameriških divizij naj bi se pomaknilo na jug, da bi okrepile tri britanske divizije 5. korpusa na jugoslovanski meji; 2) meja ameriške zasedbene cone naj bi se pomaknila proti jugu, da bi tako Eisenhowerjeve čete olajšale zasedbene obveznosti 5. korpusa in 3) vsi ujetniki naj bi bili prepeljani iz Koroške v kraje, oddaljene od morebitnih bojišč. K temu načrtu je Churchill 20. maja dodal, da je »treba urgentno premestiti na področje 12. armadnega zbora 150.000 vojnih ujetnikov, vključno 45.000 oboroženih (*fully armed*) Kozakov,« kar je bilo v načrtu že predvideno, razen dodatka, naj bodo Kozaki oboroženi. Osemindeset ur po tem, ko je Churchill dodal zgornji pripis, je general Low izročil vse omenjene Kozake, tiste, ki so bili sovjetski državljani, in tiste, ki to niso bili, Sovjetom (47).

Operacija »Coldstream« pa je bila že v teku. General Mark Clark, poveljnik 15. armadnega zbora, je izdal povelje za začetek akcije (*for action*), ki ga je poslal v vednost ameriškem generalu Omarju Bradleyju, ki je bil poveljnik 12. armadnega zbora, prav tako pa tudi poveljstvu 3. ameriške armade (238). Dne 15. maja ob 9.30 je sporočilo ameriško poveljstvo 12. armadnega zbora pod Eisenhowerjevim vrhovnim poveljstvom, da so pripravljeni za premik proti jugu in za preselitev Kozakov. Isti dan ob 14.15 je sporočil, da so izvidnice že na Koroškem in pripravljajo načrt, kateri oddelki in po katerih poteh bodo preselili 150.000 ujetnikov, vključno 45.000 Kozakov z 11.000 ženami, starčki in otroki. Isti dan ob 22.50 je 5. korpus štabu britanske 8. armade sporočil, da je prišlo na Koroško že 800 ameriških vozil (tovornjakov) za prevoz beguncev in ujetnikov, a da jih 5. korpus ne bo predal, dokler se stvari ne razjasnijo (220). S tem se je operacija prekinila.

Dvajsetega maja je poveljstvo 5. korpusa poročalo 8. armadi, da je v »Celovcu vse mirno« (36). Poveljstvo 5. korpusa je 22. maja ameriškem 20. korpusu sporočilo, naj se ne pomika proti jugu, ker oni še čakajo navodila »višje avtoritete«. Isti dan ob 21.30 doseže 5. korpus od poveljstva 8. armade, da se celotna operacija »Coldstream« zavleče, čeprav je v Italiji ta dan general Clark že pomaknil svoje čete v Trst.

Na poti v politiko - Jasno je, da je 5. korpus sabotiral Alexandrov načrt, pa tudi, da je bilo to končano 22. maja, na dan, ko je brigadir Low zapustil (55, 221) svoje službeno mesto v 5. korpusu in se je na pobudo zunanjega ministra Edena posvetil politiki. Že 29. maja je bil Low po Edenovem posredovanju potrjen kot kandidat konservativne stranke na bližnjih volitvah (61). Isti dan je 5. britanski korpus nasilno vračal Sovjetom 45.000 Kozakov, ki jih je hotel Eisenhower skupaj s 105.000 nemškimi ujetniki dobiti na svoje področje. Brigadir Tyron-Wilson, ki je bil odgovoren

Objavljamo zadnji del zapisa dr. MARKA KREMŽARJA. Pisec na podlagi dokumentov, ki jih je angleški pisatelj Ian Mitchell predstavil v knjigi *The Cost of a Reputation* (v oklepajih so navedeni strani iz te knjige), osvetljuje zavezniško vojaško zakulisje in odločitve, ki so privedle do samovoljnega vračanja jugoslovanskih beguncev iz avstrijske Koroške konec maja 1945 in tako do njihove nasilne smrti.

za izvedbo te »selitve«, je v ameriško cono poslal omenjene nemške ujetnike, hkrati pa Američanom sporočil, da drugih ne more poslati, ker je pot, ki jo je določilo ameriško poveljstvo, zaradi snežnih zametov neprehodna. To je bilo spricho nasilnega vračanja Kozakov očitna laž in sabotaža Eisenhowerjevih in Alexandrovih načrtov (238).

Ker so se 21. maja zadnji partizani umaknili iz Koroške, je postal načrt »Coldstream« nepotreben, brez smisla pa je bil tudi Lowov ukaz o vračanju protikomunistov, ker je bil tudi njegov cilj dosežen. Zakaj je poveljstvo 5. korpusa vseeno pričelo izročati v smrt ljudi, ki so jim zaupali?

Nasilna repatriacija je bila očitno posledica tega, da 5. korpus ni ubogal Alexandrovega povelja (259). Po mnenju brigadirja Edwarda Tyrin-Willsona je Low sabotiral omenjeni načrt, ker v »kritičnem momentu« ni maral ameriške pomoči (234). Edini zanesljiv način, kako preprečiti Alexander-Eisenhowerjev načrt, je bil pohiteti s »čiščenjem terena«, tako da se bo zavezniško vrhovno poveljstvo znašlo pred izvršenim dejstvom (56).

Da vračajo jugoslovanske begunce Titu, je maršal Alexander zvedel šele 7. junija, in sicer iz poročila, ki ga je poslal njemu, pa tudi raznim ameriškim in britanskim politikom dr. Miha Krek (75). Nekdanji podpredsednik jugoslovanske vlade v Londonu dr. Miha Krek je zvedel o vračanju jugoslovanskih beguncev Titu in o njihovi usodi prve dni junija. Z datumom 7. junija je pisal maršalu Alexandru, naj Britanci prenehajo vračati begunce, in zahteval, naj zavezniki prevzamejo začasen nadzor nad njegovo domovino, da bi tako rešili vsaj tiste vrnjence, ki še niso bili pomorjeni. Alexander je kot odgovor zahteval, naj poveljstvo 8. armade stvar razišče (69), kar se, če lahko sodimo po dosegljivih dokumentih, ni zgodilo, verjetno deloma tudi zato, ker so se pričejala povojna premeščanja vojaškega osebja.

Podatki o vračanju iz Vetrinja po dnevniku 5. britanskega korpusa nam povedo, da so bili vrnjeni 23. in 24. maja Hrvatje; 25. in 26. maja Srbi; od 27. do 31. maja pa je bilo vrnjenih 11.850 Slovencev in 50 Hrvatov.

Podatki o vračanju iz Vetrinja po dnevniku 5. britanskega korpusa nam povedo, da so bili vrnjeni 23. in 24. maja Hrvatje; 25. in 26. maja Srbi; od 27. do 31. maja pa je bilo vrnjenih 11.850 Slovencev in 50 Hrvatov. Skupno je bilo v teh dneh izročeno jugoslovanski vojski 26.339 oseb (36).

Zakaj? - Zadnji vzroki te tragedije ostajajo nepojasneni. Vendar, čeprav ne poznamo z gotovostjo nagibov brigadirja Lowa za to, kar je storil, je nekaj teh lahko razvidnih.

Njegova vojaška kariera se je bližala koncu in mož se je pripravljala, da nastopi v Angliji kot politik. Ko so njegovemu nadrejenemu generalu Keightleyju prepovedali, da bi nastopil proti partizanom na Koroškem s silo, in je ta predal skrb za odnose z Jugoslovani Lowu, se je ta hotel izkazati kot iznajdljiv politik. Po pogovoru z Macmillanom se je pričel pogovarjati najprej s polkov-

nikom Hočevarjem, nato pa z njegovim kolegom Ivanovičem. Namen pogovorov je bil spraviti jugoslovanske vojake iz Koroške in tako odpraviti razloge za oborožen spopad.

Ko je zvedel, da je v teku operacija »Coldstream«, je Low pohitel. Zamenjavo, partizanski umik za množico beguncev na Vetrinskem polju, si je očitno zamislil kot trgovsko operacijo, ki je bila sklenjena z njegovim podpisom povelja o vračanju (*Deception order*) 17. maja. Z odhodom jugoslovanskih čet čez mejo 21. maja pa je nastopil čas, da obljubljeni izpolni. Kljub temu nastane dvom, zakaj je poslal v smrt begunce potem, ko so se partizani že umaknili. Ali je šlo za vprašanje dane besede? Verjetneje je, da je bil Low na svojo kupčijo ponosen, saj je dosegel s svojo »politično« spretnostjo, kar so drugi poskušali z drago vojaško operacijo. Da je pri tem šel proti navodilom vrhovnega poveljstva, ga ni dosti skrbelo, ker se je od vojaške službe že poslavljaj. Dosegel pa je, da je bil z odhodom jugoslovanskih partizanov iz Koroške odpravljen velik del razloga za premik ameriških čet proti jugu.

Čestitke ministra - Ko je Low dosegel, da so se partizani umaknili iz Koroške, mu je tedanji zunanji minister Churchillove vlade Anthony Eden v osebnem sporočilu čestital (15). Znano je, da je minister Eden že leta 1944 zagovarjal mnenje, da bo treba po vojni sovjetske državljane, ki bi prišli v britanske roke, vračati v domačo deželo, če bo treba, tudi s silo. Čeprav se Churchill s tem ni strinjal, je končno na Jalti zmagala Edanova in Stalinova teza. Marca 1945 je brigadirju Lowu pisal njegov politični mentor Eden: »Naša glavna skrb zdaj je ruski medved ... Ali bomo dosegli, da bo sodeloval z nami?« (14). Ne vemo, do kake mere so vplivali na Lowove odločitve omenjeni pogledi zunanjega ministra, ki mu je obljubljal politično kariero. Kljub mnogim podatkom, ki jih je do zdaj zbral lord Tolstoj, pa tudi ni gotovo,

kaj je bila celotna vsebina pogovorov z Macmillanom, ko je ta obiskal poveljstvo v Celovcu. Zanesljivo pa je, da so Britanci vrnili jugoslovanske begunce po dogovoru s Titovimi predstavniki dva dni po tem, ko so se partizani umaknili iz Koroške.

Dejstvo, da je general Keightley, poveljnik 5. korpusa, mirno gledal, kaj ukrepa šef njegovega štaba Low, daje misliti, da so odločitve o vračanju imele višjo zaslonbo, ki je prihajala po vsej verjetnosti iz britanskega zunanjega ministrstva. Kot je znano, je takrat prav v tem ministrstvu delovalo na odgovornih mestih več ljudi, ki so bili prikriti sovjetski agenti.

Od teh tragičnih dogodkov je minilo več kot pol stoletja, pa zgodovinarji še vedno ne morejo razbrati vseh ozadij. Toliko težje je bilo razsojati o njih tistim, ki so jih sredi povojne zmede doživljali.

Konec
MARKO KREMŽAR